

OSMANLI DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR İNGİLİZ KONSOLOSLUĞU'NUN ERMENİLERLE OLAN MÜNASEBETİNE GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF THE BRITISH CONSULATE OF DİYARBAKIR WITH ARMENIANS IN THE OTTOMAN PERIOD

Mine KARTAL*

Birgül PESEN**

ÖZET

Tarihi Eski Yunan Site Devletleri'ne dayandırılan Konsolosluk Kurumu, ilk devirlerde devletlerarası ticareti geliştirmenin aracı olarak kullanıldı. Devletler yüzyıllarca iktisâdi faaliyetlerine bu kurum sayesinde katkı sağladı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprakları batı yayılmacılığının önemli bir sahası haline geldi. Batılı büyük devletler, Osmanlı coğrafyasında siyasi emellerine ulaşmak için farklı politikalar uygulamaya çalıştı. Konsoloslukları da bu amaçlarına ulaşmak için kullanmışlardır.

Rusya'nın Osmanlı toprakları içerisindeki adımları, İngiltere'yi tedirgin etmişti. İngiltere, Rusya'nın hareketlerine karşı Osmanlı topraklarında farklı çalışmalarda bulundu. Çalışmalarına katkı sağlamak ve doğuda Rusların faaliyetlerine engel olabilmek için de Osmanlı topraklarında konsolosluk açtı. Süreç içerisinde de Osmanlı'nın özellikle doğu topraklarındaki konsolosluk sayısını arttırdı. Bu bağlamda hem coğrafi ve hem de stratejik olarak çok önemli bir konumda olan Diyarbakır'daki İngiltere konsolosluğu dikkat çekmeye başladı. Bu yolla İngilizler, Ermenilere destek vererek Diyarbakır ve doğu vilayetlerinde Ermeni sorununun çıkmasında pay sahibi oldu.

Böylece Konsolosluklar aslı görevlerinin tamamen dışında hareket ederek, devletlerin siyasi emelleri doğrultusunda hizmet veren kuruluşlar haline geldi. Öyle ki bu kurum, 19. yüzyıl itibariyle devletin bünyesinde yıkıcı ve bölücü faaliyetlere sebep olan kurumlara dönüştü. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mevcut düzenine yarardan ziyade zarar vermeye başlayınca devlet konsoloslukların yetkilerinde kısıtlama yoluna gitti. Son olarak da Lozan'la birlikte kapitülasyonları tamamen kaldırarak konsoloslukların kapitülasyonları bahane ederek iç işlerine müdahale etmelerinin önüne geçmek istedi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Diyarbakır, Konsolosluk, İngiliz, Ermeni.

* Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, minekartal-21@hotmail.com, Kahramanmaraş, Türkiye, <http://orcid.org/0000-0002-3870-0518>

**Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, birgulpesen_44@hotmail.com, Kahramanmaraş, Türkiye, <http://orcid.org/0000-0001-9282-1460>

ABSTRACT

The consular institution, whose history is based on the Ancient Greek Site States, was used as a means of developing inter-state trade in the early periods. States have contributed to their economic activities for centuries thanks to this institution. In the 19th century, the lands of the Ottoman Empire became an important field of western expansionism. Western great states tried to implement different policies in order to achieve their political goals in the Ottoman geography. They also used the consulates to achieve these goals.

The steps of Russia within the Ottoman lands made Britain uneasy. Britain carried out different studies in Ottoman lands against Russia's movements. He opened a consulate in the Ottoman lands in order to contribute to his studies and to prevent the activities of the Russians in the east. During the process, it increased the number of Ottoman consulates, especially in the eastern lands. In this context, the British consulate in Diyarbakır, which is in a very important position both geographically and strategically, started to draw attention. In this way, the British supported the Armenians and had a share in the emergence of the Armenian problem in Diyarbakır and the eastern provinces.

Consulates have thus become organizations that serve in line with the political aspirations of the states, acting entirely outside of their main duties. So much so that this institution turned into institutions that caused destructive and divisive activities within the state as of the 19th century. When this situation started to harm the existing order of the Ottoman Empire rather than benefit, the state restricted the powers of the consulates. Finally, with Lausanne, he wanted to remove the capitulations completely and prevent the consulates from interfering with their internal affairs by using capitulations as an excuse.

Keywords: Ottoman, Diyarbakır, Consulate, British, Armenian.

Giriş

Konsolos kavramı Latince "danışmak, istişare etmek düşünmek" anlamlarına gelen consulere fiilinden türemiştir. Konsolos kavramı farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Roma'da konsolosluk görevini üstlenen consul, önemli devlet meselelerini senato(halk meclisi) ile görüşen devlet memurudur. Ortaçağda ise bu kavrama farklı bir anlam yüklenerek consulün yabancı ülkelerdeki ticari temsilci rolünü aldığı anlaşılmaktadır (Savaş, 2002, s. 178).Ortaçağ kaynaklarında consul olarak geçen kelime farklı kaynaklarda konsolos olarak ifade edilmektedir.2Bu konsolosluğun üstlendiği görev; yabancı ülkelerde yurttaşlarının haklarını korumak ve bağlı bulunduğu hükümete siyasi ve ticari bilgileri ulaştırmaktır (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 454) Konsolos aynı zamanda kültürel etkinlikleri yürüten bir kamu görevlisi olarak da ifade edilmektedir (Kocabaşoğlu, 1999, s. 179). Konsolos ifadesi farklı kavramlarla dile getirildi (Aybay, 2009, s. 11-12).Tarihsel süreç içerisinde ilk konsolosluklar farklı yerlerde faaliyete geçti (Savaş, 2002, s. 178). Konsolosluğun süreç içerisinde yaygınlaşmasında farklı unsurlar etkili oldu (Aybay, 2009, s. 13-14).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa bugünkü anlamda Konsolosluk teşkilatı Kanuni Sultan Süleyman zamanında kuruldu (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Konsolosluk sürecinde Turkey Company (İncılık, 2019, s. 178). ve Levant Company önemliydi (Kocabaşoğlu, 1999, s. 179-180). Osmanlı Devleti, topraklarında zaman içerisinde farklı devletlerin konsolos bulundurmasına izin verdi (Aybay, 2009, s. 25). Bu verilen izin devletin topraklarında bulunan konsolos sayısını arttırdı. Devletin bünyesinde farklı devletlerin konsoloslukları açıldı ve açılan konsolosluklar faaliyetleriyle etkili olmaya çalıştı. Bu konsolosluklar içerisinde yer alan İngiliz konsolosluğu 19.yüzyılda etkili oldu (Kocabaşoğlu, 1999, s. 180). Osmanlı Devleti, konsolosluklarla ilgili çalışmalarda bulundu ve birtakım düzenlemelere gitmeyi de uygun gördü (Aybay, 2009, s. 46) Konsoloslara ticari, idari gibi görevlendirmeler verildi. Konsolosluk görevi ömür boyu devam eden bir faaliyet değildi

(Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Anadolu’da farklı yerlerde açılan konsolosluklarda çalışmalar sürdürüldü. 19.yüzyılda Diyarbakır’da Yardımcı Konsolosluk işinin yürütülebilmesi için Konsoloshane açıldı (Şaşmaz, 2013, s. 96-113). 19.yüzyılda etkili olmaya çalışan İngiliz konsolosluğu çalışmalarıyla konsolos sayısını giderek arttırdı (Kocabaşoğlu, 1999, s. 182). İngiltere, siyasi politikası çerçevesinde hareket ederek Osmanlı topraklarında yer alan ve önemli bir konumda olan Diyarbakır’da konsolosluk faaliyetlerini yürütmek için çalıştı. Bu kapsamda konsolosluğa farklı kişileri getirerek siyasi politikalarını gerçekleştirmek istedi. İngiltere için Diyarbakır’da konsolosluk açmak önem arz etmekteydi (Görür, 2019, s. 98).

Konsolosluklar, antik dönemlerde varlıklarına rastlanılan iktisadi temelli uluslararası ticaret koşullarında ortaya çıkmış kurumlardır. Bu kurumlar süreç içerisinde farklı bir boyutta varlığını devam ettirmeye çalıştı. Konsolosluk hizmetleri 1825 yılından itibaren gelişti ve devlet bürokrasisi içinde yerini aldı. Modern anlamda bir konsolosluk hizmetinin oluşumuna yönelik ilk adım İngiliz Dışişleri Bakanı Stradford Canning’in 1825 tarihli Konsolosluk Yasası idi. Bu yasa esas itibarıyla maaşlı bir sistemden yana olup konsolosları kamu hizmeti çerçevesi içine almaya çalıştı (Adıatar, 2011, s. 68-75).

1.Konsolosluğun Gelişim Süreci

Konsolosluğun bir kurum olarak başlangıcı Eski Yunan Site Devletleri’ne dayandırılmaktadır. Bu dönemde Konsolos ifadesi yerine Prostates ve Proxenos kavramları kullanıldı. İlk zamanlarda Eski Yunan Site Devletleri’nden başka devletlerce atanan “proxenos”lar kendilerini atamış olan devletin çıkarlarını gözetmekle görevlendirilmişlerdir (Aybay, 2009, s. 11-12).Roma tarihinde de konsolosluk kurumunu çağrıştıran uygulamalara rastlanılmaktadır. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonraki dönemlerde Bizans İmparatorluğu içinde yarı-özerk yabancı kolonilerde yargı yetkisini kullanan özel majistalara “konsül” denilmekteydi. 12. ve 13.yüzyıllarda Cenova, Piza, Floransa ve Venedik tarafından doğuda Filistin, Mısır, Suriye ve İstanbul’da podestas ve bailos(balyos) denilen ilk konsolosluklar ortaya çıktı (Savaş, 2002, s. 178). Bailolukların konsolosluklardan daha üst bir konumda olduğu ifade edildi. Bailo, Venediklilerin ticaretini korumakla sorumlu idi. Bunların aynı zamanda Venedikliler için bir yargıç gibi davranabileceği ifade edilmektedir. Eski İstanbul’daki bailoya süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer önemli şehirlerinde faaliyet gösteren Venedik konsolosluğuna bağlandı (Pedani, 2002, s. 428). Ortaçağda konsoloslara verilen yetkinin sınırlı olduğundan söz edilirken Müslüman ülkelerde yer alan konsoloslukların ise daha geniş bir yetkiye sahip olduğuna dair ifadeler rastlanmaktadır (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455).

Konsolosluğun yaygınlaşmasında etkili olan unsurlardan biri Haçlı Seferleri idi. Özellikle ticaret alanında ortaya çıkan gelişmeler konsolosluk üzerinde etkili oldu. İtalyan, İspanyol ve Fransız tacirler, Doğu ülkelerinin ticaret merkezlerinde, kendi aralarından birini “konsül” olarak seçti. Bizans’ın çöküşü ile birlikte ülke Osmanlı yönetimi altına girdi. Yaşananlara rağmen Osmanlı Devleti, Bizans zamanında yabancı kolonilere tanınan ayrıcalıkların devamı konusunda tepki göstermedi (Aybay, 2009, s. 13-14). Osmanlı Devleti’nde yabancı tüccarlara serbest ticaret yapmayı sağlayan Ahidname-i Hümâyûnlar, tüccarların mensup oldukları devletlere konsolosluk açma hakkını da kazandırdı (Şişman, 1995, s. 10). Süreç içerisinde Konsolosluk yayılma sahasını genişletti. İlk zamanlarda Doğu ülkelerinde özellikle Akdeniz ve civar yerlerdeki Batılı tacirlerin haklarını korumak için ortaya çıkan konsoloslukla ilgili kurumlar ve düzenlemeler 13. ve 14.yüzyıllarda uluslararası ticarete farklı coğrafyalarda da varlığını ortaya koydu. Konsolosluk kurumu Atlantik, Kuzey Denizi ve Baltık Denizi kıyılarında da hayat sahasını buldu (Aybay, 2009, s. 14).

Osmanlı Devleti, birçok devletle diplomatik ilişkilerini yürütmeye çalıştı. Devlet, bu ilişkisini yürütürken siyasî, ticarî gibi alanlarda oldukça etkin bir rol oynadı. Osmanlı Devleti'nin bünyesinde farklı devletlerin konsoloslukları yer almakta olup bu konsolosluklar da devletin çatısı altında bulunan diğer konsoloslara karşı hoşgörülü olmaya çalıştı. Böylelikle devletlerarası diplomatik ilişkiler güçlendirilmek istendi. Devletin bünyesinde yer alan konsoloslukların üstlendiği görevler vardı. Bu konsolosların görevlerini aksatmaması için devletin kontrolü gerekli görüldü. Konsolosun görevlendirilmesi sanıldığı kadar kolay değildi. Bir konsolosun göreve başlayabilmesi, gönderildiği veya görevlendirildiği devletin iznine bağlıydı (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455).

Osmanlı Devleti'nde ilk konsolosluk çalışmasının ne zaman başladığı ile ilgili hükümlerin olduğuna dikkat çekilerek İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmet tarafından 1454'te Venedik'e ilk kapitülasyon senedinin verildiğinden bahsedilmiştir. Söz konusu bu bahsedilen senette ise "Konstantinopolis'e bir Venedik konsolosunun yerleştirilmesi" ne izin veren bir hükümden söz edilmiştir (Aybay, 2009, s. 18).

Venedikli tüccarlar arasında sultanın hükmettiği topraklardayken bir sorun çıkması halinde ihtilafın tek çözüm yeri konsolosluk olarak görüldü. Ancak konsolosluğun çözümleyemediği müdahalede bulunamadığı konular da vardı. Konsolosluk özellikle kan dökülen vakalardaki katilleri ve yaralamaya sebebiyet verenleri yargılayamama özelliğine sahip idi. Bu durumlarda yargılama yetkisi sultanın yetkisinde veya Şam bölgesi için sultanın vekilinde olmaktaydı. Konsolos ise sultanın kararını bir üst mahkemeye götürebilme hakkına sahipti (Pedani, 2002, s. 425).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa bugünkü anlamda Konsolosluk teşkilatının Fransa tarafından Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulduğu ifade edilmiştir. 1535'te imzalanan antlaşma ile Fransızlara İskenderiye'den başka dilediği yerlerde de konsolosluk bulundurma hakkı tanınmıştır (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Fransa Konsolosluğu ilk önce İstanbul ve İskenderiye'de açılmıştır. Ancak 1536 Ahidnamesiyle Fransızlar diledikleri yerlerde başka şubeler açma hakkını da elde etmişlerdir. Fransız konsolosları Osmanlı ülkesinde bulunan Fransızların haklarını korumak yolunda karşılaşılan problemleri en yetkili mercilere arzlar sunarak çözüm arayışına girmişlerdir. Bu arzlar doğrultusunda Osmanlı Devleti'ndeki ticarî, iktisadî durum, Fransızların sosyal ve siyasal vaziyetlerini aydınlatmaktadır (Şişman, 1995, s. 10). Bu konsolosların uygulaması gereken hususlar vardı. Onlar, Fransa kralının tebaası olan tüccar ve vatandaşlar arasındaki hukuk ve ceza ile ilgili davalarda kendi kanun ve âdetlerine göre davalara bakmakla sorumlu tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti Fransa'dan sonra İngiltere ile bir sözleşme yaptı. Bu yapılan sözleşme de önemli bir yere sahipti. Fransa'dan sonra 1580'de İngilizlerle gerçekleştirilen sözleşmeye göre İngilizlerin İskenderiye, Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve diğer yerlere konsolos tayin etmeleri kararlaştırıldı (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455).

Modern devlet kavramının ortaya çıkmasıyla 16.yüzyıldan itibaren konsolosluk kurumunun niteliği değişmeye başladı. Konsolos, yerel koloni üyelerince seçilen bir temsilci olmaktan çıkıp koloni üyelerinin uyrukluk bağıyla bağlı oldukları devletçe atanan ve o devletin temsilcisi olan bir görevli sıfatını kazandı. Nitekim bu dönemde konsolosluğun etkinlikleri ticaret ve gemicilik alanıyla sınırlandırıldı (Aybay, 2009, s. 15).

Osmanlı-İngiliz ilişkileri çerçevesinde Britanya diplomatik ve konsolosluk hizmetlerinin 16.yüzyılın son çeyreğinde Levant Company'in kurulmasıyla başladı (Kocabaşoğlu, 1999, s. 179-180). Levant Company'in kurulması 1581'de kraliçe I.Elizabeth'in izniyle gerçekleşti (İnalçık, 2019, s. 178). 1581'de Londralı tacirler tarafından kurulan Turkey

Company 1592’de isimde değişikliğe gitti. Turkey Company yerine Levant Company ifadesi kullanılmaya başlandı (Kocabaşoğlu, 1999, s. 179-180).

1583’te İngilizler, İngiliz tacirlerinin Osmanlı limanlarında ticaret hakkını tanıyan izinnameyi almayı başarsalar da III. Murat’ın ölümüyle bu izinname sona erdi. III. Mehmet döneminde de İngilizler faaliyetlerine devam etti ve Osmanlı Devleti ile ilişki kurma yoluna gitti. Edward Barton ve Levant Şirketi üyeleri III. Mehmet’ten ticaret iznini almaya yönelik çalışmalarda bulunurken İngiliz kraliçesi hediye verme yoluyla ilişkileri geliştirmek istedi. Süreç içerisinde İngiltere Hükümeti’nin İstanbul’daki elçisi Lello’nun istekleri Divan’da kabul edildi ve yeni izinname verildi. Verilen izinname ile İngiliz tacirleri Halep şehrindeki Venedik ve Fransız tacirlerden daha kârlı çıkmışlardır. Konsolos tayinleri İngiliz Hükümeti tarafından yapılsa da Levant şirketi de tayin hakkına sahipti. 17.yüzyılda İngiliz konsoloslukları Sakız, İskenderiye, Trablusgarp ve Halep’te faaliyetlerini sürdürdü (Aybet, 2002, s. 936). 17.yüzyılda Osmanlı Devleti’nin topraklarında farklı yerlerde Venedik, Hollanda ve İsveç konsolosluk açtı (Aybay, 2009, s. 25). 17.yüzyıl sonlarında Avrupalı devletler, Osmanlı nezdinde atadığı konsolosların büyük çoğunluğunu Hristiyan olan yerli tüccarlar arasından seçmeye özen gösterdi. 1727’de Ege adalarında bulunan 21 Fransa konsolosundan 8’inin Osmanlı tebaası olduğu anlaşıldı (Kınlı, 2009, s. 51).

Konsolosların görevleri ve ayrıcalıklarına yönelik hususlar 1769’da Fransa ve İspanya arasında gerçekleştirilen Pardo Antlaşmasında yer aldı (Aybay, 2009, s. 14-15). Konsolosların görevleri dışında önemli görevlileri de bulunmaktadır. Bu görevliler arasında *tercüman* çok mühim denilebilecek bir yerdedir. Tercüman olacak kişinin sıradan biri olmamasına önem verildi. Tercüman olacak kişinin çok yetenekli, gerekli dil bilgisine sahip olmasına dikkat edildi (Özkaya, 2001, s. 11). 1785 tarihli fermana göre Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapan konsolosların tercümana ihtiyaçları olduğunu gösteren ifadeler rastlanmıştır. Bu ifadelerde konsolosların “beher hâl tercümanlara muhtaç” olduğu ve her birinin Osmanlı reayasından “kifâyet mikdarı tercüman istihdam itmelerine müsaade” olduğu ifadeleri yer almıştır. Konsolosluğun bünyesinde tercüman gerekli görüldü. Konsolosun yanında bulunan adamlar ve konsolos tercümanları da tıpkı elçi tercümanları ve adamları gibi seyahat hürriyetine sahip idi ve bu husus onların beratlarında açıklanmaktadır (Demiryürek, 2010, s. 94-96). Osmanlı Devleti, Fransız ve İngilizlerle yaptığı görüşmeler sonrasında devletlerin konsolos bulundurmasına ve bazı ayrıcalıklardan yararlanmasına izin vermesine rağmen Rusya ve Polonya ile yapılan Ahitnamelere, konsolosluk açılmasına dair hüküm konulmadı. Rusya, Osmanlı ülkesinde konsolosluk açma isteğini 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sırasında belirtti. Rusya’ya da Fransa ve İngiliz örneklerine benzer ayrıcalıklar verilmesinin yanı sıra Rus İmparatorluğu’nun gerekli göreceği her yerde bazı ayrıcalıklardan yararlanacak konsolos ya da konsolos vekili atama yetkisi tanındı. Rusya’ya tanınan bu ayrıcalık o döneme kadar hiçbir yabancı devlete verilmemişti. Rusya aldığı yetki ile Eflâk, Boğdan ve Bucak memleketleri için konsolos tayin etti. Aynı zamanda bu konsolosların Yaş ve Bükreş kasabalarından birinde ikamet etmesini istedi (Aybay, 2009, s. 25).

Konsolosların ticarî, idarî gibi görevleri bulunmaktaydı. Ticarî görevleri arasında yer alan hususlar şunlardır: Ticarî ilişkileri geliştirmek, ticarî menfaatleri korumak, gemilerin evrakını kontrol etmek, kendi milli bayraklarını taşıyan ticaret gemilerinde asayiş koruma, gemi kaptanı ile İngiliz konsolosluğu aracılığıyla mürettebat arasında çıkan uyuşmazlıkları çözümlenektir. İdarî olarak da konsolosluk bölgesinde ikamet edenlerin evlenme işlerini yürütmek, pasaport ve vize işlemlerini gerçekleştirmek, (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455) ayrıca buldukları ülkelerdeki yurttaşlarının adlarını, adreslerini ve askerî durumlarını gösteren bir liste tutmak da görevleri arasında yer almaktadır (Türk Ansiklopedisi, 1975, s. 187). Bu idari ve ticari görevlerin yanı sıra konsoloslar bazı noterlik işlerini ve (Büyük Lügât

ve Ansiklopedi, 1981, s. 455) kendi bölgelerindeki her türlü sosyal ve iktisadî durumu gösteren kayıtları kendi ülkelerine bildirmişlerdir (Şişman, 1995, s. 10). Genel olarak konsoloslar sadece bir alanla ilgili bilgi vermemiş hemen hemen her alana hassasiyet göstermişlerdir.

Konsolosların genel görevleri arasında Osmanlı uyruklarına yardım etmek ve destek olmak, bu uyrukların çıkarlarını korumak, yerel adetlerin ve kuralların izin verdiği ölçüde Osmanlı uyrukları üzerinde yönetim yetkisini kullanmak yer almaktadır. Konsoloslar, uluslararası antlaşmaların ve sözleşmelerin uygulanmasına ve bünyesinde yer aldıkları Osmanlı Devleti'ne karşı saygılarını muhafaza etmeye önem verdi. Osmanlı Devleti, konsolosların ticaret, sanayi ve genel sağlık gibi kamu yararı bakımından önemli konularda bilgi edinmesi ve alınan bilgilerin merkeze ulaştırılmasını isteyerek yürütülen tüm faaliyetlerden haberdar olmaya çalıştı. Bunun yanı sıra Devlet, konsolosun yerel basını yakından takip etmesini Padişah'a ve onun hükümetine karşı aykırı hareketlerde bulunanların tespit edilmesini istedi. Konsolosların katıldıkları törenlerde üniforma giyip giymeme konusunda yabancı devlet konsolosluklarının çoğunluğunun davranışına göre hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Konsoloslar için resmi giysi "setre ve fes"ten oluşmaktadır. Hukukî ve ticari işlerde tarafların istemi üzerine konsolos; hakem olarak mahkeme kurup anlaşmazlığı çözüme kavuşturabilmekteydi (Aybay, 2009, s. 51-56). Konsolos topluluğun başkanı olarak hem orada yerleşenleri hem de geçici ziyaretçileri koruma görevini de üstlenmiştir (Pedani, 2002, s. 429). Konsolosun birçok alanla ilgili bilgi toplamaya çalışması, devletin hareket alanına yönelik çalışmalarda bulunması önem arz etmektedir. Konsolosluk görevinin her zaman sürdürülemediği görülmektedir. Konsolosluk görevi, istifa, ölüm, başka yere tayin, iki devlet arasında diplomasi münasebetlerinin kesilmesi veya silahlı çatışma çıkması hallerinde sona ermekte idi (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). 17.ve 18.yüzyıllarda konsolosluğun önemi azalmıştır. Bu yüzyıllarda toplumda milli duyguların uyanmaya başlaması konsolosluğun gelişimini sekteye vuran bir mesele olarak değerlendirilse de (Aybay, 2009, s. 15). Konsolosluk, 18.yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte ticaret ve denizcilikteki ilerlemelere bağlı olarak gelişti (Yurdakul, 2014, s. 37-38).

Osmanlı Devleti'nde Konsolos ifadesi yerini III. Selim döneminden itibaren etkili olmaya başlayan Şehbender kavramına bıraktı (Erol, 2014, s. 80). Osmanlı konsoloslarına *şehbender* adı verildi (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Şehbender kavramı Farsça'da Padişah anlamına gelen şeh veya şah kelimesi ile ticaret yeri işlek ticaret iskelesi anlamına gelen bender kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır (Erol, 2014, s. 6). Şehbenderler buldukları limanlara gelip-giden Osmanlı savaş gemileriyle ilgili meselelerin çözülmesine yardımcı olarak, gemi evrakının kontrol edilmesini ve sevk işlemlerinin yapılmasını sağlamıştır (Erol, 2014, s. 75). Şehbenderler aynı zamanda buldukları yerlerde dini yapılar içerisinde önemli bir yeri olan camilerin yaptırılmasında etkili olmuş ve Müslüman halkın burada rahatça ibadet etmesini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde şehbenderler yurtdışında da devlet aleyhinde yapılan her türlü faaliyeti takip etmekte ve bu durumu da merkeze bildirmekteydi. Yurtdışında ikamet edip askerlik çağına gelmiş olanları şehbenderler devlete bildirmekteydi. Osmanlı şehbenderleri yurtdışında bulunan ve zor durumda kalan Osmanlı ailelerine yardım etmeye çalıştı. Ancak bu yardım da Osmanlı tebaasından olanlarla sınırlı kaldı (Erol, 2014, s. 80-84). Osmanlı Devleti 19.yüzyıldan itibaren yurtdışında daimi olarak görevlendirdiği konsoloslar için şehbender tabirini kullanırken yabancı devletlerin Osmanlı ülkesinde bulunan temsilcilerine konsolos denmiştir (Erol, 2014, s. 8). Konsolosların faaliyetleri ve verdikleri bilgiler önemli idi. Raporlar konsoloslar için önemli bir yere sahiptir. Söz konusu raporlarda konsoloslar farklı konulara hassasiyet göstermiştir. Esnaf teşkilatı ve işçi gündelikleri raporda temas edilen konulardandır. Nehirlerin mecra değiştirmesi veya kanallar açılması gibi hususlar üzerinde de durulmuştur. Konsolos raporlarında yer altı kaynaklarımız hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Konsoloslar iktisadi durumla ilgili pek

çeşitli meseleler hakkında kendi hariciyelerine bilgi vermişlerdir (Kütükoğlu, 2011, s. 161-166): Konsolosların sunmuş olduğu raporlar devlet için önemlidir. Bu raporlar sayesinde her türlü faaliyetten haberdar olunmaya çalışılmıştır.

III. Selim döneminde Avrupa devletleriyle siyasi ve ticari ilişkilerin artmasıyla bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. 1802’de padişaha verilen bir taktirde bu durum açıklanmıştır. Yapılan antlaşmalar uyarınca Osmanlı Devleti’nin gerekli göreceği yerlere şebbender gönderilmesine karar verilmiştir. Şebbender olarak Malta’ya Todoraki, Marsilya’ya Selanikli Dimitrios ve Triyeste’ye de Kiryaki Todori tayin edilmiştir. Kendilerine birer yönetmelik verilmiştir. Buna göre şebbenderler Osmanlı bayrağı taşıyan gemilere her bakımdan yardımcı olmakla sorumludurlar. Şebbenderlerin Osmanlı tebaası ve diğer devletin tebaasıyla aralarında meydana gelebilecek uyuşmazlıklarda Osmanlı tebaasının hakkını koruyup Avrupa hakkında elde edebileceği bilgileri de şifre ile bildirmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra şebbenderler hapsedilen Osmanlı vatandaşının kendisine teslim edilmesini istemekle görevlendirilmiştir. Çoğunluğu Rum tebaadan seçilen ve çeşitli yerlere tayin edilen şebbenderlerden başka, Osmanlı tebaasından olmayan bazı yerliler de başşebbender, şebbender ve şebbender vekili tayin edilmiştir (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455-456).

Konsoloslar, “muvazzaf” ve “fahri” olarak ikiye ayrılmaları ile birlikte Muvazzaf konsolosların Başşebbender, şebbender ve şebbender vekili olarak faaliyet göstermiş oldukları anlaşılmaktadır. Hem Muvazzaf konsoloslar hem de fahri(bilâmaaş) konsoloslar padişahın buyruğu ile atanmaktadır. Muvazzaf konsolosların Osmanlı uyruğu olmaları istenmiş, ticaretle uğraşmaması gerektiği belirtilmiştir. Onlara belirli bir aylık ve görev yerlerinin önemine göre uygun bir ödenek verilmesi konusunda karar alınmıştır (Aybay, 2009, s. 49). Fahri konsolos, konsolosluk görevi bakımından hizmetinde bulunduğu devletin memuru statüsünde olmayan görevli idi (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). 1804’te İstanbul’a ilk atanan Baş Konsolos Isaac Marier’dir. Konsolosluk kurumunun uluslararası hukukun alanına girmesi Viyana Kongresi(1814-1815) ile mümkün olmuştur (Yurdakul, 2014, s. 38-42) .16.yüzyılda Turkey Company yerini Levant Company’e bırakmış olsa da 1825’te Levant Company tasfiye edildi. Ancak bu tasfiye edilmeden sonra da Britanya Hükümetinin imtiyazları devam etti. Osmanlı Devleti 1809 Kal’a-yı Sultani Ahidnamesi akabinde 1838’de Balta Limanı ve 1861 Ticaret sözleşmeleri gibi tek ya da iki taraflı anlaşmalar içerisinde bulunmuştur (Kocabaşoğlu, 1999, s. 180).

1839’da İran da Osmanlı limanlarında konsolos buldurmaya başlamıştır (Savaş, 2002, s. 179). Babıâli,1839’da İran’ın Erzurum, Trabzon ve Bağdat’ta bulundurduğu görevlilere karşılık Osmanlı tüccarlarının işlerine bakmak üzere Tebriz’e bir şebbender tayin etmiştir. Daha sonra ise Rusya ve Hindistan’daki iskeleler için de aynı kararı almıştır (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 456). Tanzimat devrinde birçok konsolosluğun açılması ile birlikte (Aybay, 2009, s. 40-43)konsolosluklar ile ilgili düzenlemelere de gidilmiştir (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile olan konsolosluk faaliyetlerinin yanı sıra Sırbistan, Yunanistan gibi Balkanlardaki uluslarla da konsolosluk sözleşmesi yapmıştır. Osmanlı Devleti, Amerika kıtasında ABD dışındaki yerlerde de konsolosluk ilişkilerinde bulunmaya çalışmıştır (Aybay, 2009, s. 44-45).

19.yüzyılın birinci yarısında İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki konsolosluk ağını daha da güçlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır (Kocabaşoğlu, 1999, s. 181). İngiltere’nin özellikle Lord Palmerston döneminde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki konsolosluk faaliyetleri muazzam bir boyuttadır (Kocabaşoğlu, 1999, s. 181). 1836 Miyop Çörçil Olayı tarihte önemli bir yere sahiptir. İngiliz uyruklu William N.Çörçil(Churchill)’in neden olduğu bir olaydır. Bu olay, Osmanlı yönetiminin yabancı elçilikler ve konsolosluklar karşısındaki güçsüz ve çaresiz kaldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Çörçil, 1831’de İngiliz

uyruğunda bulunmasına rağmen ABD'nin İstanbul Orta Elçisinin yanında konsolos yardımcısı olarak göreve başlamıştır. Miyop Çörçil Olayı'nda Osmanlı Devleti her ne kadar haklılığını göstermeye çalışsa da Çörçil olayda kazançlı çıkmayı başarabilmiştir (Aybay, 2009, s. 28-30). 19.yüzyıl ortalarında Müslüman tebaadan da şehbender tayinine başlanmıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısında yeniden kurulan şehbenderlikler arasında Palermo, Sohum, Berlin, Zenta, Münih, Tırhala, Podgoritsa, Dubnitsa, Kars ve Yenişehir sayılabilmektedir (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 456).

1856'da yapılan bir araştırma neticesinde İngiltere'nin Osmanlı topraklarında yedi başkonsolosluk, on dokuz konsolosluk, yirmi sekiz konsolos yardımcılığı, on altı adet konsolos ajanlığı ya da diğer konsolosluk temsilcileri bulunmaktaydı (Kocabaşoğlu, 1999, s. 181). Osmanlı Devleti'nde konsolosluk konusunda "Nizamname" düzeyinde 1863'te yayınlanmış olan ilk metin Osmanlı ülkesindeki konsolosluklarla ilgilidir. Osmanlı Devleti 18.yüzyılın sonlarında konsolos görevlendirip çeşitli yabancı ülkelerde konsolosluklar açmaya başlamış ise de kendi konsoloslukları ile ilgili genel kurallar koyan bir yasal düzenleme ancak 19.yüzyılın sonunda yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti kendi konsoloslukları ile ilgili soyut yasa niteliğindeki bir düzenleme(*Şehbenderler Nizamname-i Dâhilîsi*) yayımlamıştır(1882) (Aybay, 2009, s. 46).1856'daki araştırmanın yanı sıra 1871'de yapılan bir araştırma da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz konsolosluk sayısının arttığını göstermektedir. Sekiz başkonsolosluk, on yedi konsolosluk, yirmi altı konsolos yardımcılığı ve iki konsolos ajanlığı yer almaktadır. Zaman içerisinde bu sayı daha da artmıştır. 1881 tarihi itibarıyla Samsun, İnebolu, Manisa, Aydın, Kasaba ve Ankara birer konsolosluk birimi barındıran yerler olmuşlardır. 1900 yıllarında farklı düzeylerdeki konsolosluk birimlerinin sayısı altmış bire yükselmiştir (Kocabaşoğlu, 1999, s. 182).Anadolu'nun farklı yerlerine dağılan Hıristiyan misyonerler ile Avrupalı büyük devletlerin Konsoloslukları ve İstanbul'daki Büyükelçilikleri, asılsız haberleri ile Ermeni propagandasının batı dünyasına iletilmesinde etkili oldu (Eyicil, 2020, s. 424).

Amerika'nın da konsolosluk faaliyetleri görülmektedir. Amerika, İstanbul, İzmir gibi bazı liman şehirlerinde olduğu kadar iç kısımlarda da konsolosluk açmıştır. Bu konsolosluklar özellikle Ermenilere ve misyonerlere yardım etmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Sivas'taki A.B.D Konsolosluğu, Anadolu'nun iç kısımlarında açılmış olan ilk Amerikan konsolosluğudur. Daha sonra Erzurum ve Harput'ta da birer Amerikan konsolosluğu açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti, Erzurum ve Harput'ta Amerikan konsolosluğunun açılmasını istememektedir. Çünkü Konsolosluklar birçok konuda uluslararası hukuka aykırı hareket etmekteydi. Konsoloslar birer misyoner gibi çalışır olmuştur (Özkaya, 2001, s. 1-2).

Konsolosların saldırgan tavırları yüzünden sorunların çıktığı anlar da oldu. 1880'de Mithat Paşa, Padişah Abdülaziz'in ölümüyle ilgili suçlanmıştır. O da kurtuluş olarak Fransız konsolosluğuna sığınmıştır. Osmanlı Hükümeti ve Fransızlar arasında görüşmeler neticesinde Mithat Paşa konsolosluktan çıkmayı kabul etmiştir. Ancak Mithat Paşa çok geçmeden 1884'te kaldığı odada Osmanlı askerlerince boğularak öldürülmüştür (Aybay, 2009, s. 35).

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı'daki yabancı konsoloslukların sayısının arttığı görülmektedir. Daha önce yapılan ticaret antlaşmalarında konsolosluk ile ilgili hükümleri bulunan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda dışında yeni devletlerle kurulan konsolosluk ilişkileri konsolosluk sözleşmeleri üzerinden yürütülmüştür. Hollanda ile yapılan 1858 tarihli konsolosluk sözleşmesi dışında, Bavyera (1870),Sırbistan (1896), Yunanistan (1901), Bulgaristan (1909), Arjantin (1910), Meksika (1910), Şili (1913) ve Almanya (1917) olmak üzere sekiz adet konsolosluk sözleşmesi yapılmıştır. Bu sözleşmelerde dikkati çeken nokta, Hollanda, Bavyera ve Yunanistan ile

yapılan sözleşmeler dışında diğer hiçbir konsolosluk sözleşmesinde taraf olan devletin tebaasına konsolosu tarafından yargılanma hakkı tanınmamış olmasıdır (Kınlı, 2009, s. 62-63) Bundan sonra söz konusu sözleşmelerde, yabancı bir devlete bağlı iki tebaa arasındaki hukukî ve ticarî davalar, konsolosluk mahkemeleri tarafından yürütülecekti. İki ayrı devlete ait yabancılar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ise davalının bağlı olduğu konsolos mahkemesinde görüşülecekti (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455). Osmanlı Devleti, Başkonsolosluğun açılması için faaliyette bulunmuştur. Singapur'da bir Başkonsolosluk açılması ve bu göreve Ahmed Ataullah Efendi'nin atanması için Babiali'de çalışmaların 1900'de başladığı anlaşılmaktadır (Seben, 2014, s. 10).

Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri ile de münasebeti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınması üzerine karşılıklı olarak elçiler tayin edilmiştir. Akabinde konsoloslukların açılması için harekete geçilmiştir. İki ülke arasındaki konsolosluğun teşkiline ve tayini olacak konsolos ve şebenderlerin hukuk ve imtiyazlarına dair bir beyanname hazırlanmıştır (Erol, Yasemin Zahide, 2015, s. 226). Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında yaşanan savaş esnasında askeri ve psikolojik açıdan büyük önemi olan Edirne'deki konsolosların askeri istihbarat etkinliklerinde buldukları anlaşılmaktadır (Aybay, 2009, s. 37). Devlet, meselelerden, gelişmelerden haberdar olmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin verdiği bazı ayrıcalıklar zamanla devletin bünyesine zarar vermiştir. Devlet de kendisi için zararlı hale gelen konsolosluk faaliyetlerini kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Kapitülasyonların kaldırılması için de çalışmalara hız verilmiştir. Nitekim büyük devletlerin tepkisi ile karşı karşıya kalınmıştır. Nihayetinde Lozan antlaşmasıyla adli kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Böylelikle konsolosluk müessesesi bugünkü milletlerarası yerini almıştır (Büyük Lügât ve Ansiklopedi, 1981, s. 455).

2. Diyarbakır'da İngiliz Konsolosluğu İle İlgili Bilgiler

Osmanlı Devleti, hoşgörülü bir politika izlemiş olduğundan Bizans döneminden kalma konsolosların faaliyetlerini engellememiştir. İlk Osmanlı konsolosluklarının 18.yüzyılın sonundan itibaren açıldığı görülmektedir. 19.yüzyılda farklı yerlerde konsoloslukların açıldığına şahit olunmuştur (Aybay, 2009, s. 40-43). Osmanlı Devleti'nin topraklarında Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra diğer devletlerin de konsolos açtıkları anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde bulunan Doğu Anadolu coğrafyası çok yönlü bir konuma sahip olduğundan batılı emperyalist güçlerin dikkatini çekti. Bu coğrafya 19. Yüzyıl başlarından itibaren Rusya ve İngiltere'nin rekabet alanı haline geldi. Coğrafyanın sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının yanı sıra bünyesinde barındırdığı dini ve etnik toplulukların çeşitliliği bölgeye ilgiyi arttırdı. Batılı güçler de bu durumdan yararlanma yoluna gitti. 19. Yüzyılda Anadolu coğrafyasında önemli bir konumda yer alan ve farklı kültürleri bünyesinde barındıran kadim bir şehir olarak da bilinen Diyarbakır'da farklı devletler konsolos buldurmaya çalıştı. Bu önemli yerde özellikle İngiltere politikası doğrultusunda hareket etmeye önem verdi. Diyarbakır eyaletinde İngilizlerin yanı sıra Amerikan, Fransız, Ermeni konsolosluklarının faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Doğuda dikkatleri üzerine çeken Diyarbakır'da konsolosluğun açılmasını zaruri kılan gerekçeler vardı. Bu gerekçeler dini, iktisadi ve siyasi idi (Görür, 2019, s. 92-98). Dicle havzasının yukarısında kurulan Diyarbakır, tarih boyunca önemi kaybetmeyen bir yer olduğu gibi önemli ticaret ve ulaşım yollarının kesiştiği yerde bulunması ile de dikkatleri çekmiştir. Diyarbakır'ın Osmanlı Devleti'ndeki konumu önemlidir. Diyarbakır, Osmanlı devrinde en büyük ve en önemli eyaletlerden birinin merkezi idi. Yine aynı zamanda İran'a sefer eden orduların da hareket üssü ve kışlağı olması ile bilinmektedir. Bu özellikler de Diyarbakır'ın önemini arttırmıştır (Kurtoğlu, 2018, s. 137). Diyarbakır'da İran, Rus, konsoloslukları da bulunmaktadır. Diyarbakır'da İngiliz, Rus, Fransız ve İran konsoloslukları bölgenin siyasi yapısının yanı sıra

ticari yapısı ile de ilgilenmişlerdir. Özellikle İngilizler bu bölgenin önemini anladığından ticareti elinde tutmaya çalıştı (Haspolat, 2013, s. 223).

İngiliz siyasetinde önemli olan Hindistan hattı için önemli bir güzergâh olan Osmanlı Devleti'nin Doğu topraklarında Rusların faaliyetlerinin artmasından İngiltere rahatsız olduğundan harekete geçti. İngiltere, Kırım Harbi alametlerinin uluslararası ilişkilerin ufuk çizgisinde açıkça görülmeye başladığı sıralarda siyasetini Doğu/Güneydoğu Anadolu topraklarında sürdürebilmek ve her türlü gelişmeden haberdar olabilmek için mücadele etti. İngiltere özellikle konumu, siyasi, sosyal, iktisadi ve dini olarak da önemli olan Diyarbakır'da konsolosluk açarak faaliyetlerine yön vermeyi düşündü (Görür, 2019, s. 96-97).

Süreç içerisinde İngiliz konsolosluklarının haklarında bir genişleme meydana geldi. Bu bağlamda İngiliz konsolosları, İmparatorlukta faaliyet gösteren İngilizlere uygulanacak yasa ve kuralları kral adına belirleyip kurallara aykırı harekette bulunanları yargılayabilme hakkına sahipti. Bu yetkiler ve ayrıcalıklar Osmanlı padişahlarının tek yönlü olarak İngiliz şirketlerine bahsedilen haklar olarak açıklanmıştır. Böylelikle imparatorluk içinde bir imparatorluğa dönüşüm gerçekleşmiştir. Levant Company tasfiye edilmeden önce Osmanlı topraklarında konsolos, konsolos yardımcısı ve konsolosluk ajanlarından oluşan bir ağ ortaya çıkmıştı (Kocabaşoğlu, 1999, s. 180). Osmanlı Devleti içerisinde yer alan İngiliz konsolosluğunun sayısı 1825 yılı itibarıyla arttı (Görür, 2019, s. 96). 1825'te İngiltere'nin Osmanlı mülkünde on bir şehir ya da kasabaya dağılmış bir başkonsolosluk, yedi konsolosluk ve üç de konsolosluk ajanlığı bulunmaktadır (Kocabaşoğlu, 1999, s. 180). Osmanlı ticaret merkezleri ve limanlarında İngiliz konsolosluklarının açılmasından sonra bu şehirlere gelen İngiliz tacirler, diplomatlar, vaizler ve doktorlar şehir nüfusu içinde İngiliz azınlığı oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde görevi sona erenlerin yerine İngiltere Hükümeti ya da Levant Şirketi yeni tayinler yapma yoluna gitmiştir. Bunlar buldukları şehirlerde Osmanlı toplumunu ve kültürünü gözlemleyip ve bu gözlemlerini yayınlama yoluna gitmişlerdir (Aybet, 2002, s. 936). Bu sayede İngilizler, Osmanlı Devleti hakkında merak ettikleri bilgiye rahatlıkla ulaşabilmişlerdir.

Konsolosluk ömür boyu devam eden bir görev olmadığından zaman içerisinde konsolosluğa farklı kişiler görevlendirilmiştir. Diyarbakır'da etkili olmaya çalışan İngiliz konsolosluğuna 1853'te William Holmes tayin edildi. Holmes'in tayin edildiğini İngiltere sefaretinin Osmanlı Devleti'ne bildirmesi ile birlikte yeni tayin edilen konsolosun faaliyetlerine müdahalede bulunulmaması için Diyarbakır valisi ve Amid naibine hüküm gönderilmiştir (A.DVN-MHM., 10-19, H.29-04-1269). 1854 yılına ait bir belgede Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna Mister Homs'un getirildiği bilgisi yer almaktadır (HR.MKT. 62-71, H.13-11-1269). Bu konsolosluk şebekesi İngiltere'nin tüm dünyadaki ikinci büyük ağını oluşturmaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısını izleyen yıllarda bu ağ, iş ve ticaret ilişkilerinin iniş çıkışları ile ekonomik, siyasi ve askeri gereksinimlerine uygun olarak hiyerarşik düzenlemelere göre değişiklikler göstermektedir (Kocabaşoğlu, 1999, s. 181). 1860'da ise John George Taylor, Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna getirildi. Diyarbakır eyaletinden yabancı ülkelere yapılan ürün satışları konusunda Diyarbakır-İngiliz konsolosu John Taylor'ın raporları sayesinde bölgenin ithalat ve ihracat ürünleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir (Demir Görür, 2018, s. 323-346). Yine Diyarbakır İngiliz konsolosluğunun ticari faaliyetleri kapsamında Sivastopol'a gönderilecek hayvanların vergisinin alındığı arşiv kayıtlarına yansımıştır (HR.MKT., 125-32, H.17.02.1272.). Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan ve önemli görevlerde yer alanlara karşı hoşgörülü olmaya çalıştı. Konsolosların faaliyetlerinden dolayı onlara gerekli saygınının gösterilmesi üzerinde duruldu ve Diyarbakır'da bulunan İngiliz konsolosuna gerekli saygınının gösterilmesi istendi (MKT., 106-30,H.05,08,1271.). Osmanlı Devleti, bünyesinde bulunan Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna atanarlara barınma konusunda yardımcı oldu (HR.MKT.,62-71, H.13-111-1269.).

1878'de Ayestefanos antlaşmasının imzalanmasından sonra İngiltere tarafından Henry Trotter Diyarbakır'a konsolos vekili olarak atandı. Sonrasında ise konsolosluk merkezlerine Anglikan misyonerler gelmeye başladı (Özdemir, 2008, s. 310). İngiltere gibi Fransa da 1886'da Diyarbakır'da konsolosluk şubesi açarak, Katolik dinine hizmet edecek misyonerlik faaliyetlerini yürütmeyi amaçladı (Şimşek, s. 213-216).

İngiltere'nin "Kürdistan Konsolosu" olarak görevlendirdiği kişi General Henry Trotter'ın görev alanı içerisinde Diyarbakır, Harput, Muş ve Van vilâyetleri yer almaktaydı (Özdemir, Çiçek, Turan, Çalık, & Halaçoğlu, 2010, s. 17).

İngiltere'nin 1878'de Doğu Anadolu'ya konsolos olarak gönderdiği Trotter ilk olarak Erzurum'a gitti. Aynı zamanda Diyarbakır ve Van vilayetlerinde de konsolosluk yetkisini kullanabileceğine dair Bâbîâlî tarafından kendisine berat verildi. Ermeniler ve Kürtler arasındaki ilişkileri gözlemlemek ve buna göre Ermeniler lehine çalışmada bulunmak Trotter'ın bu vilayetlere gelişinin ana sebebinin oluşturmaktadır. Trotter'ın asıl görev yeri Erzurum olduğundan Diyarbakır'da olup bitenleri takip edemedi. Bu nedenle de Trotter, Diyarbakır'a Charles Cumming'i görevlendirdi. Diyarbakır Yardımcı Konsolosluğu Erzurum konsolosluğuna bağlıydı. 1879'da Diyarbakır'da Yardımcı Konsolosluk işinin yürütülebilmesi için de Konsoloshane açmıştır. Buraya Konsolos yardımcısı olarak Boyacıyan atandı. Ancak Boyacıyan'ın ailesi ile birlikte İngiltere'ye gitmesinden dolayı bu göreve Barnham getirildi. 1880' de ise Trotter'ın Erzurum'a gitmesinden dolayı Barnham, Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna getirildi. Barnham, Diyarbakır'daki gıda, nüfus durumu, vergi durumu gibi konulara yönelik raporlar hazırlamıştır. 1880'de Diyarbakır İngiliz konsolosluğunu yapan Barnham'ın görevinden ayrılması üzerine 1882'de daha önce bölgede konsolosluk yapmış olan Boyacıyan göreve getirildi (Şaşmaz, 2013, s. 96-113).

Boyacıyan'ın İngiliz Büyükelçiliğine raporlar verdiği görülmektedir. Bu verilen raporlarda bazı hususlar dikkati çekmektedir. Diyarbakır'daki çekirge salgınından, sağlık, vilayetteki siyasi olaylardan büyükelçiliği haberdar etmeye çalıştı. 1895'e kadar görevini yürütmeye çalışan Boyacıyan'dan sonra Diyarbakır Yardımcı Konsolosluğuna Hallward getirildi. Hallward'ın göreve gelmesinden kısa bir süre sonra Alexander Telford Waugh'un seçilmesi uygun görüldü. Waugh'un raporları yazmasının yanı sıra Ermenilerin ihtiyacına yönelik faaliyetlerde bulunması dikkatleri çekti. 1898'de Waugh'un izne ayrılması ile Diyarbakır Yardımcı Konsolosluğuna Fransız Diyarbakır Konsolosluğunun vekâlet etmesi kararlaştırıldı. Bir yıl sonra göreve Jones getirildi. Jones'ın raporlarında asayişsizliğe karşı hükümetin aldığı tedbirler ve Ermenilere yönelik bilgiler bulunmaktadır (Şaşmaz, 2013, s. 336-350).

3. Diyarbakır'da İngiliz Konsolosluğu Ticari Faaliyetlerinin Zamanla Yerini Siyasi Faaliyetlere Bırakması

Londra'dan gönderilen bir ankette konsolosluğun bulunduğu yerin konsolosluk biriminin ticari mi yoksa siyasi mi olduğu sorusu sorulmaktadır. Bu soruya otuz dört konsolos ya da başkonsolostan 15'i siyasi, 7'si ticari ve siyasi nitelikte eşit olduğu, 10'u ise ticari ve ekonomik ağırlıkta olduğu şeklinde açıklamada bulunmuştur. İngiliz ya da diğer ülkelerin konsolosluk görevlerinin siyasi işlevlerini yalnızca gözlemci ya da bilgi toplayıcı bir kapasite içinde yürüttükleri söylenemez. Aynı zamanda kendi hükümetleri tarafından siyasi sorunları, anlaşmazlıkları çözmek ve siyasi çözümler geliştirmek gibi amaçlarla görevlendirildikleri de olmuştur. (Kocabaşoğlu, 1999, s. 183). Öyle ki zamanla siyasi faaliyetlerinin oranının çok belirgin bir şekilde arttığı görülecektir.

Osmanlının klasik döneminde konsoloslukların görevlerinden öncelikli olanı, buldukları bölgelerdeki İngiliz ticaretinin düzenli bir şekilde işleyişini organize etmektir.

Bunun için de düzenli olarak Londra merkezli Levant Company ile yazışmalar gerçekleştirilerek gelişmelerden haberdar olunmuştur. Levant Company'e bağlı tüccarlar arasından seçilen İngiliz konsolosları görev alanlarında bulunan ticaret merkezlerindeki tüccar, diğer konsolosluk memurları, konsolos vekilleri ve liman temsilcileri gibi yetkililerin amiri sıfatıyla İngiliz ticaret ağının tamamından sorumluydular. Böylelikle İngiliz konsolosluklarının hem yazışmaları takip etmeleri hem de ticari gelişmelerin takipçisi olmaları kolaylaştı. Osmanlı ve İngiliz Devleti arasında önemli bir yerde olan Levant Company önemli gelişmeleri de beraberinde getirdi. İngiliz kraliyetinin verdiği imtiyaz ve Osmanlı ahidnamesi ile şirket, Osmanlı topraklarında İngiliz vatandaşlarının çıkarlarını koruma ve kollama yetkisini elde etmiştir. Yine ticaret merkezlerinde ve limanlarda ticaretin organizasyonu, tüccarların ticari ve mali açıdan denetlenmesi, iflas ve ölüm gibi durumlarda mallarının korunması için gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra hukukî açıdan İngilizler arasındaki davaların görülmesi, Osmanlı yerel idarecileri ile ilişkilerin yürütülmesi gibi süreçlerin de takipçisi olmuşlardır (Türkhan, 2015, s. 27-60). Ancak Osmanlı

Devleti'nin bünyesinde ilk olarak ticarî yönde faaliyete geçen ve şirketler vasıtasıyla çalışmalarını yürüten konsoloslukların zamanla faaliyetleri siyasî bir boyuta kaymıştır. İngilizler, konsolosluklar vasıtasıyla Osmanlı ordusunun örgütlenişini, yönetimini ve birlik hareketlerini izlemeye ve bu ülkede bir savaş olması ihtimaline karşın önceden gerekli bilgileri toplamaya çalışmıştır (Adıtat, 2011, s. 92). Böylelikle İngiltere, Osmanlı ülkesini yakından tanıma imkânına sahip olmuştur.

Konsolosluklar, gerçek amacından sapmış zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmanın bir aracı olarak faaliyet göstermiştir. Osmanlı yönetiminin zaaflarından yararlanmaya çalışmışlardır. Kapitülasyon mahkemeleri, "Berat" ve "himaye pasaportu" denilen uygulamalar Osmanlı Devleti'nin egemenliğini zedelemiştir (Aybay, 2009, s. 26-28).

Bu bağlamda, İngiltere, Osmanlı coğrafyası içerisinde yer alan Diyarbakır'ın stratejik önemini fırsat bilip burada siyasi emellerini yürütmek için harekete geçti ve konsoloslukları aracılığıyla bölgede etkili olmaya çalıştı. Bilindiği gibi Diyarbakır, tarihi İpek yolu üzerindeki konumu (Yılmazçelik, 1995, s. 257-261) ve Dicle ile Fırat nehirleri ve kollarının hayat verdiği bölge olan Mezopotamya bölgesinde yer alması yönüyle tarihi süreç içerisinde, Anadolu'nun en önemli şehirlerinden birisi olmuştur (Yediyıldız, 2010, s. 17). Bu konumundan dolayı da dış devletler tarafından sürekli siyasi entrikaların oynandığı saha olması kaçınılmaz olmuştur.

4. Diyarbakır'daki İngiliz Konsolosluğu'nun Ermeni Olayları İle İlişkisi

Tarih boyunca Diyarbakır, stratejik konumu ve bünyesinde barındırdığı özellikleri ile her devirde dikkatleri üzerine çekmiştir. Öncelikle, Diyarbakır ve çevresinde Tanzimat'a kadar ciddi hiçbir karışıklık yaşanmadığını ancak Tanzimatla birlikte hareketli dönemler başladığını belirtmek gerekir. 1856 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, batılı devletlerle giriştiği ittifaklarla yabancı müdahaleye açık ve hatta dirençsiz hale gelmişti. 19. yüzyılda zirveye çıkan sömürgecilerin faaliyet sahasına Osmanlı topraklarının da girmeye başlamasıyla özellikle Diyarbakır ve çevresi bu faaliyetlerin en önemli ilgi noktalarından biri olmuştur. Diyarbakır'da farklı dine mensup insanlar bir arada yaşamakta ve bölgede farklı diller konuşulmaktaydı. Ahalisinin büyük çoğunluğu Müslüman bir kısmı Ermeni ve Keldani'ydi. Diyarbakır'ın bu durumu, daha sonra meydana gelecek gelişmelerde olumsuz ve istenmeyen birtakım neticelerin ortaya çıkmasına fırsat verecektir. Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanlar gibi, ülkedeki Müslümanları da ayırıp gerek birbirlerine gerekse Osmanlı gücüne karşı kullanabilmek Avrupa siyasetinin temeli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiği problemlerin en belli başlılarından biri olan Ermeni Sorunu bu genel çerçeve içerisinde ortaya çıkmıştır (Taş, 2009, s. 166-168).

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında en büyük etken din faktörü olup Misyoner okulları da bu amaca hizmet etmekteydi. 1789 Fransız ihtilali ile başlayan Milliyetçilik akımı misyoner okulları aracılığıyla Osmanlı içerisinde bulunan azınlıklara sirayet ettirilmekteydi. Daha önce Fransa, Avusturya ve Rusya'nın Katolik Ortodokslar üzerindeki himaye hakkını, İngiltere de Kudüs'te Protestan mabedinin hizmete girmesiyle elde etmiştir. Böylece İngilizler, Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermenilere dini kanallardan ulaşmayı başarmıştır. Çarlık Rusya, Balkanlar, Boğazlar ve Doğu Anadolu yolu ile Akdeniz'e inmeyi hedefleyerek Ermenilere yönelen ilk devlet olmuştur. Rusya,19. Yüzyılın ikinci yarısında işgali altında bulunan Kafkasya'daki Ermenileri kendi çıkarlarına alet edilebilecek en elverişli toplum olarak görüyordu. Bu ilke çerçevesinde Doğu Anadolu için 1856 Paris antlaşmasıyla Ermenistan tabiri kullanılmıştır. Rusya'nın Ermenilere yönelik faaliyetleri İngiltere'yi korkutmuştu (İlter, 1995, s. 159-162)Rusya'nın Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu işgal etmek istemesi karşısında (Eyicil, Ahmet, 2008, s. 303).İngiltere kendi güdümünde bağımsız bir Ermeni devleti ile Hindistan üzerindeki Rus tehlikesini bertaraf etmek istedi (İlter, 1995, s. 159-162).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa Devletleri'nin Ermenilerle yakından ilgilenmesiyle Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni sorunu patlak verdi. Küçük bir kıvılcım olarak başlatılan Ermeni sorunu, büyük devletlerin tahriklerini arttırmasıyla yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık beslemesine dönüştürüldü (Babacan, 2015, s. 56). İngiltere, Ermeni konusu üzerinde hassas davranan devletlerden biri olup (Eyicil, Ahmet, 2008, s. 110). Konsoloslukları aracılığıyla Ermenilerden faydalandı. Onlarla yakın ilişki kurarak onların güvenini sağlamaya çalıştı ve hatta bazı Ermenileri konsolosluklarda istihdam etti. Konsolosluga getirilen kişiler Osmanlı ve Müslümanlara karşı olumsuz bir düşünce içerisinde oldu. 1878'de gerçekleşen Berlin Antlaşması'nın 61. ve Kıbrıs Sözleşmesi'nin 2.maddesine göre İngiliz konsolosları, Ermenilerin durumunu Müslümanlara karşı güçlendirmekle görevlendirilmişlerdir. İngiliz konsolosları bu amaçla Diyarbakır vilayetine de gelmiş ve Müslümanlardan uzak durmuşlardır (Şaşmaz, 2013, s. 394).

Diyarbakır'daki gayrimüslim nüfusun özellikle şehrin idaresinde ve sosyal hayatında yer alarak eşraf arasına girmesi şüphesiz bölgede yaşanan siyasi gelişmelerle ilişkiliydi. Bunun yanında bölgede misyoner faaliyetlerin arttığı, Hıristiyan mezhep ve tarikatlarının çeşitlendiği gözlenmiştir (Taş, 2009, s. 167). Ermeni sorunun ortaya çıkışında ise çeşitli faktörler rol oynamıştır (Beysanoğlu, 1992, s. 9-10). Bu faktörlerden biri de bölgede konsoloslukların faaliyetleri olmuştur. Konsolosluklar vasıtasıyla misyonerlik faaliyetlerinin de yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Ermeni olayları sırasında anne ve babalarını veya ikisinden birisini kaybeden Ermeni çocuklarının ihtiyaçları için Diyarbakır Vilayetinde yer alan İngiliz konsoloslugu ve misyonerlerin yanı sıra Amerikalıların maddi desteği ile Ermeni yetimhaneleri açılmıştır (Bozan, 2015, s. 352).

İngilizlerin farklı yerlere gönderdiği konsoloslar arasında Diyarbakır önemlidir. Bu vilayete gönderilen İngiliz konsolosları vilayete kurtarıcı gibi gelmişler ve Ermeniler tarafından da birer kahraman olarak karşılanmışlardır. İngiliz konsolosları, Ermenilerle samimiyet kurmaya çalışmıştır. Ermeniler de bu durumdan yararlanma yoluna giderek kendi aralarındaki birlik ve beraberliği güçlendirmişlerdir. Böylelikle İngilizlerden aldıkları destekle belirli bir amaç ve düşünce peşinde ilerlemeye çalışmışlardır. Konsolosluklarda görevlendirilen aşçı, kâtip, seyis, tercüman gibi görevlilerin hemen hepsinin Ermeni olması İngilizlerin yakın ilişki kurma çabasında olduklarını göstermesi açısından önemlidir. İngilizler, çalışmaları ile Ermenilerin güvenini kazanıp Ermenileri etkilemeye çalışmış böylelikle Ermenilerin Ruslara ilgi duymasına engel olmak istemiştir (Şaşmaz, 2013, s. 410-411). Çünkü İngiltere, Doğu Anadolu topraklarının Rusya'nın eline geçmesinden tedirginlik duymaktaydı. İngiltere, Asya'daki nüfuzunu kaybetme korkusu ve Hint ticaret yolunun engellenmesi

düşüncesi ile Rus yayılcılığının karşısında yer aldı(Kılıç, 1998, s. 94-95). Bu kapsamda İngilizler, Ermeniler ile iletişimini güçlendirdi. Mesela 2 Eylül 1890 tarihli sadaret makamından yazılan bir belgede Trabzon İngiliz ve Rus konsolosluklarında tercüman olarak görev yapan İngiliz tebaası Ermeni asıllı Avmidas Hekimyan ile Migardiyan Bedros ve katip Karekip Serdaryan isimli kişilerin buldukları memuriyet konumlarından faydalanıp Erzurum, Van ve Bitlis'teki Ermenilerle haberleştikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti ve İslâm milleti aleyhine gerçek olmayan haberleri hakikatmiş gibi göstererek bu haberleri sefaretlerine gönderdikleri raporlarda yer almasını sağladıkları belirtilmektedir. 1893 tarihli başka bir belgede ise İngiliz konsoloslarının Anadolu'nun çeşitli yerlerine giderek ikâmet ettikleri ve hatta Ermeni halkını da yardım vaatleri ile isyana teşvik ettikleri bildirilerek tedbir alınması istenmiştir. Söz konusu belgeler İngilizlerin Ermenilere destek verdiğini açıkça göstermektedir (Polatçı, 2014, s. 115-116). Durum böyleyken İngiliz tarafında birtakım aksi görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan biri de İngiltere'nin İstanbul'daki maslahatgüzarı Herbert'in, Türkiye'de İngiliz konsoloslarının Türk-Ermeni çatışması konusunda ilgisiz kaldığını ve bu konsolosların "genelde Türk dostu olup, Ermenilerden nefret ettiği" şeklindeki yorumudur (Dadrian, 1995, s. 242-243). Söz konusu yorumun aksine, Türkan Polatçı, İngiliz konsolosluklarının Ermeni yanlısı tutumlarını arşiv vesikalarıyla belgelendirmiştir (Dadrian, 1995, s. 242-243).

Erzurum'daki İngiliz konsolos vekili Charles S.Hampton'un İngiltere büyükelçisi W. White'a gönderdiği 1891 tarihli bir belgede, "Kürtlere karşı koruma altına alınsalardı; nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları sancaklarda yönetimde adil bir paya sahip olsalardı ve bunun doğal bir sonucu olarak, hem vatandaş hem de birey düzleminde Müslüman komşularıyla eşit muamele görselerdi; Ermeniler, Sultan'ın en çalışkan, en faydalı ve hallerinden en memnun kulları olurdu." şeklinde Ermenilerin ikinci sınıf muamele gördüklerine dair bir raporun gönderildiği belirtilmiştir. (Lewy, 2011, s. 41). Bu iddia oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bu İngiliz konsolos vekilinin raporunda yazdıklarının aksine, 1835-1839 yılları arasında İstanbul'u ziyaret eden seyyah Helmuth Moltke'nin "Bu Ermenilere aslında Hıristiyan Türkler demek mümkün, bu hâkim milletin (Türklerin) âdetlerinden, hatta lisanından o kadar çok şey almışlar" (Moltke, 2015, s. 52) ve bir diğer seyyah Ubcini'nin 1855'te Türkiye isimli anlatısında "iki-üç defa Abdülmecit'e yanında birkaç subayla çarşıda rastladım. Bir Ermeni tüccarın dükkânının önünde oturmuş, onunla iki eşit kişiymiş gibi sohbet ediyordu." (Ubcini, 1977, s. 96) şeklindeki ifadeleri, Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki münasebetin ne derece iyi ve eşit olduğunu göstermektedir.

Osmanlı coğrafyasında Rusya'nın Ortodoksların, Fransa'nın Katoliklerin koruyuculuğunu yapması, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin misyonerlik faaliyetlerini yürütmesi ve Ermeni örgütlerinin çalışmaları büyük problemlere sebep olmaktadır. Hepsinin ortak gayesi ise Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmak idi (Ertaş, 2015, s. 130). Ermenistan'ın merkez bölgesi olarak ise, Erzurum, Bitlis, Van, Harput, Diyarbakır ve Sivas gösterildi (Lewy, 2011, s. 25). Bu amaçla Ermeni halkını isyan ettirme noktasında çeşitli oyunlarla tahrik etmeye çalışmışlardır (Ertaş, 2015, s. 130).

Doğu Anadolu'da görev yapan konsolosların çoğu İngiliz asıllı kişilerdir. Bu konsolosların yokluğunda ise yerlerine vekâleten konsoloslukta görevli bulunan Ermeni dragonları tayin edilmiştir. Diyarbakır'a yardımcı konsolos olarak 1879'da atanan Thomas Boyacıyan, Diyarbakırlı Ermeni bir papaz olup 1895 yılında öldü. Ölene kadar ufak aralar hariç Diyarbakır'da İngiltere'nin yardımcı konsolosluğunu yaptı (Şaşmaz, 2013, s. 396). Diyarbakır İngiliz konsolos Thomas Boyacıyan'ın 1891'de Hampson'a gönderdiği telgrafta, Misyonerlerin propagandaları neticesinde Ermenilerin silahlanmaya başlaması ve bununla birlikte Müslümanları rahatsız edici faaliyetlerde bulunulmasından söz edilmektedir (Bozan, 69

Oktaç, 2018, s. 409). Bu İngiliz konsolosunun telgrafından anlaşılacağı üzere misyonerler Ermenileri harekete geçirmiştir. Diyarbakır'da İngiliz konsolosluğunda çalışan Ermeni konsolos ve dragomanları: Thomas Boyacıyan(konsolos) sonrasında konsolos vekili(1896-1907 ve 1908'den sonra konsolos vekili 1915'e kadar) olarak Bogon Efendi Temoyan(1899), Voskiyan Efendi Topalyan (fahri konsolos ve dragoman 1906) göreve gelmiştir (Şaşmaz, 2013, s. 403-404). Yukarıda belirtildiği üzere İngiltere konsolosluğunun Ermenilere birçok konuda destek vermesi ve konsolosluk kurumunun çeşitli kademelerinde Ermeni asıllı kişileri görevlendirmesi sonucunda İngiliz-Ermeni yakınlaşması gerçekleşmiştir. Netice itibarıyla İngiltere konsolosluk kurumu aracılığıyla Ermenilerle işbirliği yapıp siyasi manevralarda bulunmuştur. Bu girişimler Osmanlı coğrafyasında ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti de Anadolu'nun farklı yerlerinde faaliyet gösteren konsolosluklar ve bu konsoloslukların yürüttüğü çalışmalardan rahatsızlık duymaya başlamış ve bağımsızlığına gölge düşürecek faaliyetleri etkisiz hale getirme yolunda adımlar atmıştır.

Osmanlı Devleti, kapitülasyonları bahane edip konsoloslukları aracılığıyla içişlerine karışan yabancı devletlerin faaliyetlerinden bir hayli yorulmuştur. Bu nedenle de kapitülasyonların kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur. Devlet, 1914'te çıkarılan bir kanuna dayanılarak tek yanlı bir açıklama yoluyla kapitülasyonların kaldırıldığını bildirmiştir. Ancak Batılı devletler bu girişime karşı çıkmışlardır. Kapitülasyonların kesin ve kuşkuya yer vermeyecek biçimde kaldırılması ise Lozan Barış Antlaşmasıyla sağlanabilmiştir (Aybay, 2009, s. 38-39). Osmanlı Devleti böylelikle kapitülasyonları bahane edip konsolosluk aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye çalışanların önünü kesmek istemiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren merkezî yapısının bütünlüğünü sağlamaya ve devletin bekası için her türlü faaliyetten haberdar olmaya özen gösterdi. Bu düşünceyle birçok devletle barış içinde yaşamaya çalışarak ticarî, siyasi, kültürel vb. alanlarda faaliyetlerde bulundu. Bu bağlamda yabancı devletlerle görüşmelerini sıklaştırdı ve konsolosluk çalışmalarında bulundu. Bu çalışmaların ne zaman başladığı ile ilgili beyan edilen görüşler içerisinde özellikle üzerinde durulan nokta konsolosluğun Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa ile kurulan ilişkilerle başladığıdır. Osmanlı Devleti, Fransa'nın yanı sıra İngiltere, Amerika gibi büyük devletlerle de konsolosluk ilişkilerinde bulundu. Başlangıçta bu devletlerin kendi topraklarında konsolosluk açmasına tepki gösterse de zamanla devletin bünyesinde birçok konsolosluğun varlığı dikkat çekti. Ancak Osmanlı Devleti, tek taraflı olarak konsolosluk açılmasına izin vermemiş kendisi de karşılıklı bir şekilde farklı bölgelerde konsolosluk faaliyetlerinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde Fransa, İngiltere, Rusya, Amerika, İran gibi birçok devlet konsolosluk açarak siyasi politikaları çerçevesinde hareketlerine yön verdi. Özellikle 19.yüzyılda İngilizlerin Osmanlı toprağında açmış olduğu konsolosluk sayısında dikkat çekici bir artış oldu. İngiltere, siyasi politikası gereği doğuya daha da önem verdi ve bu gayeyle kadim şehir olarak da bilinen Diyarbakır'da da konsolosluk açarak burada çeşitli çalışmalarda bulundu. İngiltere'nin doğuya ağırlık vermesinin sebebi ise Rusya'nın doğudaki ilerleyişinin kendisine zarar vereceği düşüncesi idi. Bu amaçla Ermenilerle ilişki kurarak çalışmalarına hız verdi. Böylece İngiltere, zaman içerisinde doğudaki etkisini arttırdı.

İngiltere, Diyarbakır'da açtığı konsoloslukla bölgede yaşananlardan sürekli haberdar olmaya çalıştı. Ayrıca İngiliz konsolosunun bulunmadığı zamanlarda yerine vekâleten Ermeni

dragonlarını görevlendirerek Ermeniler ile olan ilişkisini pekiştirdi. İngiltere, bir taraftan Diyarbakır'daki bu faaliyetleri ile Ermenilerin Rusya'ya ilgi duymasını bir süre engellerken diğer taraftan da Ermeni halkını kendi yanına çekerek Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirdi. Bu süreçte Osmanlı'da konsoloslukların etkisiyle birtakım karışıklıklar yaşandı. Ticarî olarak gelişimini sürdüren konsolosluklar zaman içerisinde gerçek amacı dışına çıkarak siyasî ve bölücü bir boyut kazandı. Bu durum devletin bünyesine oldukça derin zararlar vermeye başladı. Öyle ki Osmanlı, kuruluş yıllarından itibaren toprakları üzerinde yaşayan toplumlara karşı hoşgörü ile yaklaşmaya ve onları bir arada tutmaya çalışmasına rağmen, İngiltere'nin de etkisiyle Ermeniler Osmanlı'ya düşman gözüyle bakmaya başladı. Devlet de bağımsızlıktan yana bir politika takip ettiğinden bütünlüğünü engelleyen unsurları etkisiz hale getirmek için mücadele etti ve Lozan antlaşması ile devletin bağımsızlığına zarar veren kapitülasyonları kaldırdı.

Osmanlı Devleti'nin coğrafi olarak önemli bir eyaletini teşkil eden Diyarbakır üzerindeki büyük devletlerin çeşitli yollarla sürdürdükleri siyasi emelleri ve entrikalarını tarihsel olarak değerlendirme noktasında bu çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Söz konusu siyasi oyun ve manevralar, Diyarbakır'ın İngiliz konsoloslugu ölçeğinde incelenmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin sıkıntıda olduğu 19. yüzyılda konsoloslukların aslı görevlerini yerine getirmekten ziyade bazı bölücü siyasi amaçlar doğrultusunda faaliyette buldukları anlaşılmıştır.

SOCRATES

JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY SOCIAL STUDIES

ISSN 2757-5519

SINCE 2015

Kaynakça / References**A. Arşiv Kaynakları****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

A.DVN-MHM., 10-19, H.29-04-1269.

HR.MKT. 62-71, H.13-11-1269.

HR.MKT., 125-32, H.17.02.1272.

HR.MKT.,62-71, H.13-111-1269.

MKT., 106-30,H.05,08,1271.

B. Araştırma Ve İnceleme Eserler

Adıatar, F. (2011). *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri(1878-1914)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi.

Aybay, R. (2009). *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*. Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Aybet, G. Ü. (2002). "Barok Devirde İngiltere'de Türk Kültürü", *Türkler, C.11, Yeni Türkiye Yayınları*, ss. 934-943.

Babacan, H. (2015). *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı* . Ankara: Öncü Basımevi.

Beysanoğlu, Ş. (1992). *Kültürümüzde Diyarbakır*. San Matbaası, Ankara.

Bozan, O. (2015). "Osmanlı Dönemi'nde Amerikan Misyonerlerinin Diyarbakır Vilayeti'ne Gelişi ve Faaliyetleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.13*, ss.333-361.

Bozan, O.(2018)."XIX. Yüzyılın Sonlarında Palu ve Çevresinde Müslümanlar ile Ermeniler Arasındaki Münasebetler", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, ss.405-421.

Büyük Lügât ve Ansiklopedi. (1981). "Konsolos" İstanbul: Meydan Yayınevi,C.7.

Çatalbaş, R. (2013). "Diyarbakır'da Misyonerlik Faaliyetlerinin Tarihi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,ss. 109-132.

Dadrian, V. N. (1995). *Ermeni Soykırımı Tarihi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Demir Görür, E. (2018). "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor'ın Diyarbakır Eyaletine Dair İthalat-İhracat İstatistikleri ve Değerlendirmeleri 1853-1863", *TAD, C.37/S.64*, ss.323-346.

Demiryürek, M. (2010). "Yabancı Konsolos, Konsolos Tercümanı ve Tercüman Hizmetkârlarının Serbest Dolaşım Belgeleri Beratlar ve Yol Emirleri(1600-1800)"*Kebikeç/30*, ss. 89-104.

Erol, Y. Z. (2014). Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris- Londra Örnekleri. *Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.

Erol, Yasemin Zahide. (2015). "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı Bulgaristan Ticari İlişkileri(1910-1914)", *TAD, C.34,S.57*, ss. 221-248.

- Ertaş, K. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Eyicil, A. (2020). *Siyasi Tarih 1789-1939*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Eyicil, Ahmet. (2008). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Gün Yayınları, Ankara.
- Görür, H. İ. (2019). "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosluğu: Açılışı ve İlk Dönem Faaliyetleri(1854-1860)", *OTAM*,45/Bahar, ss. 83-121.
- Haspolat, Y. K. (2013). *Diyarbakır Ekonomi Tarihi*, Uzman Matbaacılık ve Ciltleme, İstanbul.
- İlter, E. (1995). "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü". *OTAM*, S.6, 155-171.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1500*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, D. (1998). XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,S.117, 89-97.
- Kınlı, O. (2009). 19.Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri . *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, İzmir.
- Kocabaşoğlu, U. (1999). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara, ss. 179-187.
- Kurtoğlu, O. (2018). "Türk Kültürünün Münbit Bir Şehri Olan Diyarbakır'daki Edebi Çevreler ve Hamilik", *SUTAD*, ss. 135-144.
- Kütükoğlu, M. (2011). "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, ss.151-166.
- Lewy, G. (2011). *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?* Timaş Yayınları, İstanbul.
- Moltke, H. V. (2015). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özdemir, B. (2008). "Süryani Toplumunda Dinsel Farklılaşma ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, Ed.B.Yedyıldız-K.Tomenenda,C.3, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Ankara, ss.687-704.
- Özdemir, H., Çiçek, K., Turan, Ö., Çalık, R., & Halaçoğlu, Y. (2010). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: TTK.
- Özkaya, S. (2001). Amerikan Konsoloslarının Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Elazığ.
- Pedani, M. P. (2002). "Bahri Memlûk Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar", *Türkler*, C.5, Çev. Mahmut Yavaşı, ss. 423-431.
- Polatçı, T. (2014). "Ermeni Olaylarında Yabancı Konsolosluklarının Rolü", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ss.103-122.
- Savaş, A. İ. (2002). "Konsolos", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,C.26, s. 178-180.
- Seben, H. T. (2014). Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi. Singapur: Türkiye Cumhuriyeti Singapur Büyükelçiliği,. http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/singapur_v3.pdf.

- Şaşmaz, M. (2013). *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları 1878-1914*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşek, M. (2003). *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, Kent Yayınları.
- Şişman, A. (1995). 1702-1708 Tarihleri Arasında Türk- Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Balıkesir.
- Taş, K. Z. (2009). *Tarih Işığında Güneydoğu Ve Diyarbakır*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Türk Ansiklopedisi. (1975). "Konsolos", *C.XXII*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Türkhan, M. S. (2015). " Doğu Akdeniz’de İngiliz Ticareti: İskenderun- Londra Hattında İngiliz Ticaret Filosu(1704-1706)",S.25-60. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, IV/1*, 27-60.
- Ubicini, J. H. (1977). *1855' de Türkiye*, Tercüman Yayınevi, C.1, İstanbul:
- Yediyıldız, B. (2008)." Osmanlı Öncesi Diyarbakır'ına Genel Bir Bakış" , B. Yediyıldız, & K. Tomenendal , *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Ankara, ss.17-19.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, TTK, Ankara.
- Yurdakul, N. (2014). Basra ve Bağdat’da İngiliz Konsoloslukları (1798- 1856). *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi*. İstanbul.

SOCRATES

JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY SOCIAL STUDIES

ISSN 2757-5519

SINCE 2015